

СОЦІАЛЬНО-СТАНОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У СЕРЕДОВИЩІ ПОМІЩИКІВ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ В 1795-1858 рр.

У статті на основі опублікованих праць, документальних джерел і архівних матеріалів простежено та охарактеризовано трансформації в суті та структурі соціально-станових відносин Правобережної України, детермінованих приєднанням її до Російської імперії та самодержавною політикою щодо інкорпорації й легітимації за стандартами самодержавства. Це спричинило помітні впливи в існуючу структуру соціальних відносин, котрі почали відігравати винятково важливу роль як у її соціально-станових, етнонаціональних та демографічних трансформаціях загалом, так і окремо у кожній зі сфер суспільного життя. Проаналізовано інкорпорацію магнатів і шляхти регіону в дворянський стан імперії на межі XVIII-XIX століть, що представляла собою масштабну адаптацію, а точніше, розбір шляхти Правобережжя до імперської соціальної структури, яка мала право вибору: піти на св'язь із царизмом та отримати дворянські привілеї, або залишити терени держави. Крім того, її представникам було продовжено час для складання присяги на вірність російській короні. Охарактеризовано політику російського самодержавства, яка цілеспрямовано формувала, всіляко утверджувала й зміцнювала характерну для регіону соціальну базу, розширюючи економічні позиції і правові повноваження російських, польських та інших іноетнічних поміщиків при одночасному посиленні станової безправності українців. Таким чином, здійснено поетапне впорядкування так званого шляхетського питання та підтвердження магнатам і шляхті дворянських прав та їх місце в соціально-становій структурі тогочасного суспільства. Здобувши статус дворянства, магнати перетворилися у повноправний привілейований стан й виступали опорою влади на місцях.

Ключові слова: Правобережна Україна, російське самодержавство, соціально-станові відносини, дворяни, шляхта, магнати.

Наприкінці XVIII ст. в історичній долі Правобережної України розпочався новий етап. Він був зумовлений її приєднанням до складу Російської імперії – першої на всьому євразійському просторі за територією, чисельністю населення і військовою могутністю, але відсталої в політичному та соціально-економічному відношенні держави.

Події 90-х рр. XVIII ст. внесли помітні зміни в існуючу структуру соціальних відносин [18, с.9], адже російський чинник став відігравати винятково важливу роль як у соціально-станових, етнонаціональних і демографічних трансформаціях регіону в цілому, так і окремо в кожній із цих сфер суспільного життя. Тому закономірно весь розвиток регіону відбувався через призму загаль-

норосійських факторів, в руслі суспільно-політичної та соціально-економічної системи нової метрополії.

Не зважаючи на певну увагу до соціально-станових проблем з боку дослідників (М. Бармак, О. Донік, А. Криськов, Ю. Поліщук, О. Реєнт, В. Сарбей, А. Філінюк, Н. Щербак, Д. Бовуа та ін.). Але проблема соціально-станових трансформацій в Україні, у тому числі її правобережної частини залишається і надалі мало досліджуваною та потребує детального вивчення.

Дослідження обраної нами теми передбачає досягнення наступної мети – розглянути зміни в соціально-становому поділі Правобережної України наприкінці XVIII – в 50-х рр. XIX ст. та визначити їх роль у житті великого регіону.

Передусім, підкреслимо, що особливу складність і гостроту зумовлювало те, що де факто Правобережжя ще тривалий час перебувало під визначальним впливом поляків. Царизм залишив у Правобережній Україні без змін існуючі за Речі Посполитої суспільно-політичні і правові відносини та кріпосництво як обов'язковий елемент Російської держави. Цю особливість помітив ще В. Соловійов, який писав: «коли більша частина Речі Посполитої була приєднана до імперії, строкатому населенню цього краю були урочисто підтверджені попередні права. Росія виступала тут не як нація, що підкорювала і придушувала інші, а як вища сила миру і правди, що віддавала всякому своє» [19, с.604]. Отже, з самого початку Санкт-Петербург взявся за збереження та гарантування прав магнатів і шляхти.

Для утвердження своїх політичних прав царизм переніс у Правобережжя соціально-станову політику як основний важіль контролю над усіма життєво важливими сферами суспільства та розширення імперських позицій на його території.

Ситуація в соціально-становій системі Правобережної України була прийнятною для застосування тактики, апробованої раніше в анексованих та інкорпорованих Росією територіях. Але еліти там були нечисленними та певною мірою зливалися з росіянами у процесі асиміляції [5, с.71].

Відразу ж після зміни метрополії населення Правобережжя звільнили від підданства та вірності польському королю і корони на користь російського скіпетра з усіма наслідками, що з цього витікали. У регіоні самодержавство цілеспрямовано формувало, всіляко утверджувало й зміцнювало характерну для регіону соціальну базу, розширюючи економічні позиції і правові повноваження російських, польських та інших іншоетнічних поміщиків при одночасному посиленні станової безправності українців [21, с.51].

Інкорпорація магнатів і шляхти регіону в дворянський стан імперії на межі XVIII-XIX ст., що представляла собою масштабну адаптацію, а точніше, розбір шляхти Правобережжя до імперської соціальної структури, відбувалася кількома етапами. Перший із них продовжувався з часу його приєднання до придушення повстання Т. Костюшка. Для нього характерним було надання польським поміщикам права вибору: піти на альянс із царизмом і отримати дворянські привілеї, або залишити терени держави. У цей час серйозні

заходи щодо інкорпорації шляхти регіону самодержавство не використовувало. Крім того, її представникам було продовжено час для складання присяги на вірність російській короні.

Другий період, який продовжувався від третього поділу Речі Посполитої до смерті Катерини II наприкінці 1796 р., характеризувався масовою роздачею їх помість росіянам, котрі відзначилися при анексії регіону чисткою органів влади від підозрілих чиновників, значно більшою рішучістю самодержавства щодо кооптації польських магнатів і шляхти на фоні покарання учасників повстання 1794 р.

Третій етап охоплював роки правління Павла I, коли наступ царизму на права польських дідичів був замінений помилюванням більшості покараних, поверненням їм маєтностей і привілеїв.

Четвертий етап розпочався з приходом у березні 1801 р. до влади Олександра I, який оголосив, що правитиме державою «за законами і серцем ... Катерини Великої». Насправді вжиті ним під час першої хвилі ліберальних реформ 1801-1804 рр. заходи щодо польського шляхетства «не були ні абсолютним запереченням політики Павла, ні повним поверненням до методів правління Катерини» [23, с.95]. Водночас, його заходи в черговий раз довели, що суть імперського режиму не змінилася. В усякому разі царизм формував соціально основу свого панування, в якій почували себе добре як росіяни, так і польські магнати та шляхта. Виявом цього стали збереження станової приналежності та власності і формування місцевих органів влади. Усі зміни в соціально-становій сфері засвідчили, що «медовий місяць» самодержавства з корінним населенням закінчився, так і не розпочавшись [20, с.464].

Першими офіційними документами щодо заможних верств Правобережної України, зокрема, маніфестом від 27 березня 1793 р., Катерина II гарантувала польським магнатам і шляхті права, котрими вони були наділені за Речі Посполитої, а найбагатшу їх частину відразу ж кооптувала в російське дворянство. Суть інкорпорації магнатів і шляхти Правобережної України в дворянський стан Росії полягав у тому, що в обмін на лояльність царизм взяв на себе захист їх приватної власності на землю та їхньої влади над селянами. Спочатку виявив терпимість до правової специфіки регіону, а згодом запросив місцевих поміщиків до участі в управлінні не лише колишніми землями Речі Посполитої, а й всієї імперії [9, с.76].

Кооптація багатотисячної правобережної шляхти у дворянський стан імперії не викликала особливих труднощів, оскільки її соціальне становище було аналогічним до російського. Враховуючи величезну кількість шляхти у Правобережжі, царський уряд вжив заходів для запобігання узаконенню приналежності до дворянського стану дрібної шляхти, примусивши її юридично підтвердити своє дворянське походження [4, с.28]. Визнання дворянського статусу найбільшніше відбилосся на численній збіднілій і безземельній шляхті, яку царизм мав намір ліквідувати як стан.

Задля реалізації інкорпораційного процесу імператриця 3 та 17 травня 1795 р. підписала укази, якими веліла невідкладно

провести ревізію документів на підтвердження дворянського походження шляхти. Для отримання статусу російського дворянина кожний шляхтич повинен був представити незаперечні докази.

В документах лише згадувалася околиця (що жила на околицях) і чиншова шляхта (котра за користування землею сплачувала поміщикам чинш чи оброк). Її представників могли вносити у шляхетські реєстри за умови подачі відповідних доказів. До неї належали дрібні виробники, що самі обробляли землю, та частина чиншовиків, котра складала адміністрацію поміщицьких і державних маєтків. На Поділлі, як і в інших губерніях Правобережної України, чиншовики становили величезну більшість шляхти, серед якої поміщиків у 1795 р. було трохи більше 9,0% [1, арк.177-178]. Як доказ дворянського походження шляхта повинна була представити низку документів, котрі тією чи іншою мірою відповідали вимогам і фіксували приналежність прохачам чи їхнім предкам «нерухомих помість із селянами», отримання чи застосування ними посад, чинів і звань, а також згадування в юридичних ситуаціях, які засвідчували про благородне походження [14, с.15-61].

На вимогу самодержавства підтвердження про шляхетське походження представили місцева аристократія і зем'янство, посесори або орендатори помість, офіціалісти – управителі, економи та інші службовці поміщицьких маєтків. По-перше, вони були порівняно заможними, а по-друге, їх потомки зуміли зберегти свій соціальний статус [20, с.466].

Значно масштабнішим заходом адміністративного впорядкування шляхетського питання була ревізія 1795 р., під час якої шляхту записували в окремі від інших станів шляхетські відомості. Для цього кожний шляхтич подавав в повітові дворянські депутатські збори низку документів, на основі яких приймали ухвали.

Слід зауважити, що російський уряд у перші роки після приєднання краю намагався не конфліктувати з місцевими польськими поміщиками. Це пояснювалося не особливою прихильністю до останніх чи становою солідарністю, а намаганням зберегти статус-кво у соціальній та економічній структурі ново приєднаних земель. Крім того, йшлося про посилення позицій царизму в Правобережжі. Адже тут йому довелося зустрітися з серйозною опозицією в особі польського шляхетського елемента, який традиційно був налаштований проти Російської імперії (поділи Речі Посполитої ще більше поглибили ці настрої) [13, с.41].

Зазначимо, що все дворянство Правобережжя царський уряд поділив на три категорії: 1) дворян, затверджених дворянськими депутатськими зборами і ніким не затверджених, але котрі володіли помістями і селянами без землі чи кріпосними і дворовими селянами; 2) дворян, затверджених депутатськими зборами, але які не володіли населеними помістями і 3) шляхтичів, не затверджених дворянськими депутатськими зборами і не власників помість. Дворяни першої категорії не включалися до податного населення, не платили податків і не виконували військової повинності; другого розряду звільнялися від виконання повинностей до розгляду

доказів на дворянство; третього – обкладалися податями з самого початку [3, с.192].

Родове дворянство, в свою чергу, поділялося на п'ять розрядів із відповідними правами та привілеями: одні мали право на родовий герб, другі володіли правом називатися поміщиками своїх володінь і вотчин, треті – встановлювати заповідні маєтки, четверті – ношення мундира в губерніях, де були розташовані їхні маєтки, п'яті – на заставу маєтку в державному дворянському земельному банку тощо. В Подільській губернії у 1802 році шляхта поділялася на п'ять розрядів: 1) князів і графів; 2) поміщиків; 3) околицю шляхту, що проживала у власних будинках і мала успадкований чи придбаний шляхом купівлі земельної частки [17, с.128]; 4) посесорів заставних або напівдідичів, котрі позичали свій капітал вельможам першого чи другого класу, натомість володіючи їхніми селами та збираючи з них проценти до повернення вотчинниками капіталу по закладних контрактах; 5) численну безземельну чиншову шляхту, котра за умовами платила власникам поземельне як селяни оброк, вправляючись у хліборобстві, тваринництві, бджільництві і розведенні садів [2, арк.28].

Складаючи окрему корпорацію, потомственні дворяни були наділені особливими привілеями, число яких значно зросло при Павлі I та Олександрі I. У кожній губернії Правобережної України були заведені дворянські родові книги, що ділились на шість частин. До першої з них заносилися імена дворян, які мали юридично підтверджену давність свого роду за останніх сто років, а також пожалувані дворяни. Іншу частину складали дворяни, що отримали дворянське звання разом із військовим чином. У третю записували осіб, які отримали дворянське звання з цивільним чином. Четверту частину становили іноземні дворяни, п'яту – титуловані дворяни і, нарешті, до шостої відносили відомих за документами «стовпових» держави або «стовпових дворян», які могли довести давність свого роду більш, ніж за сто років [7, с.71].

Абсолютна більшість шляхти Правобережжя, передусім дрібної, не могла представити необхідних документів. По-перше, частіше всього дрібношляхетські сім'ї протягом кількох поколінь не володіли навіть маленькими помістями; по-друге, від предків, котрі володіли помістями, таку шляхту відділяв кордон, за яким знаходилась колишня їхня батьківщина; по-третє, для цієї шляхти була характерною висока кар'єрна мобільність, через що її представники часто змінювали місце проживання водночас зі зміною військової, цивільної чи релігійної служби; по-четверте, для відшукання документів у неї часто не було фінансів і часу [22, с.29]. З цих причин ревізія 1795 р. перекрила доступ до дворянського стану близько 40% польської безземельної шляхти, яка була неспроможною документально довести свої права [6, с.507]. І це при тому, що частина дрібної шляхти через свою крайню бідність і, як наслідок, неосвіченість й низьке соціальне становище вилася у місцеве селянське середовище і не намагалася доказати своє дворянське походження.

Царський уряд мав намір зменшити частку шляхти за рахунок переселення з Правобережної України від 4 до 8 тис. шляхетських родин на державні землі Причорномор'я. Проте реалізувати свій задум Катерина II так і не змогла. Таке ставлення самодержавства до шляхти Правобережжя важко назвати ненасильницьким. До того ж, через кожних 16-20 років проводилися ревізії і шляхта була змушена документально підтверджувати свої права. Таких ревізій було дві – у 1795 і 1816 роках. Щоправда, під час п'ятої ревізії декому з дворян все-таки вдалося добитися відновлення своїх прав. Наприклад, у Київській губернії в дворян було переведено 13 поміщицьких селян, 212 міщан, 3744 козаки, 833 різночинці і 122 канцелярських служителі [10, с.159].

На шляхтичів, які не могли документально підтвердити дворянську приналежність, розповсюджувався статус однодворців із одночасним позбавленням дворянських привілеїв. Але при наявності нерухомості та земельних маєтностей вони отримували можливість перейти в стан міщан, купців, людей духовного звання тощо. Свій соціальний статус ця категорія шляхти могла відновити також завдяки переходу на військову службу або на найнижчі чини цивільної державної служби. В усякому разі можливості міської шляхти були значно більшими, ніж сільської, щоб реалізувати свої ділові якості. Для дворян, які довели своє походження, вони були ще більшими [20, с.470].

Наступні численні імператорські укази та циркуляри, рішення уряду, сенату і синоду були пов'язані з наданням дворянству нових привілеїв і пільг й створення цілісного механізму поневолення корінного населення східною метрополією. Зокрема, урядовий Сенат поділив шляхту за національною та територіальною ознаками, надаючи перевагу російським дворянам і чиновникам. Одночасно дворян позбавили можливості звертатися до царя від імені дворян всієї губернії. Такі нововведення забезпечили посилення контролю російської адміністрації над дворянським самоуправлінням і швидшу імплантацію шляхти в російське дворянство.

Найвищу сходинку соціальної і майнової градації дворянства Правобережної України зайняли князі та графи. Деяко нижче розмістились поміщики, які мали вотчини чи села. Дві цих категорій польських землевласників залишились соціально домінуючими в регіоні. Ще нижчу сходинку посіла помісна шляхта, яка мала успадковані або куплені володіння і проживала у містах.

Найчисельнішу групу складала дрібна шляхта, склад якої був дуже строкатим. Критерієм поділу дрібної шляхти може слугувати відношення до землеволодіння (дрібні, різні види тимчасового володіння землею). Верхнім прошарком дрібної шляхти є часткові власники – дідичі частин сіл (часткова шляхта). Деякі вчені стверджують, що дрібні шляхтичі – це не спадкові власники однієї частини села, але до них належить і категорія чиншової шляхти яка була найнижчою за рангом, але найбільш чисельною, яка не мала земельної власності, але сплачувала поземельний податок. Походженням ця шляхта була з бідного дворянства, що поселилось

у різні часи в поміщицьких і казенних помістях на чужій землі, за яку сплачували чинш чи оброк, але панщини не відробляли, а відбувала шляхетську повинність в якості вершників-посильних й, окрім того, сплачувала десятину від бджіл і овець [15, с.113].

З їх середовища утворилась величезна маса безграмотних російських дворян, які не приносили ніякої користі російській державі і які ніколи не служили їй навіть у скромному званні простого солдата. Якщо раніше шляхта зобов'язана була нести на собі весь тягар військової, точніше, рекрутської повинності, то після 1794 р. її звільнили від рекрутчини і всіх повинностей, наділили одними лише правами, які їй не належали.

У загальному спектрі соціальних станів і прошарків Правобережжя наприкінці XVIII ст. дворяни складали 7,8% [11 с.31], що перевищувало цей показник загалом по Росії більш, як у 3,5 рази [10, с.161]. В окремих містах і містечках Поділля частка шляхти серед їх населення коливалася від 17 до 46 відсотків [12, с.101-103].

За етнічною приналежністю абсолютна більшість дворян була неукраїнського походження. Зокрема, на Поділлі переважали природні поляки [16, с.42]. У Київській губернії в 1812 р. нараховувалось 43,5 тис. дворян-поляків і лише 1170 чи менше 2,7% росіян та українців [8, с.8]. В загальному спектрі соціальних станів і прошарків, поділі на які жорстко фіксувався, місце панівного класу, поряд із польською і незначною часткою українських дворян посіли ще й росіяни, в тому числі велика кількість чиновників губерньського та уїзного рівнів.

Організаційно дворяни об'єднувалися в дворянські та депутатські збори і дворянські опіки, що мали найбільший вплив на характер місцевого суспільного життя. Загальне керівництво ними здійснювали губерньські та повітові предводителі дворян, сформовані під пильним контролем російських чиновників. Участь у дворянських зборах брали родові дворяни зі щорічним прибутком із своїх маєтків не менше 100 карбованців. На депутатських зібраннях під час сесій обиралися земські чиновники.

Таким чином, самодержавство бажаючи того чи не бажаючи, але дворяни, представлені в основному з числа поляків і законодавчо поставлені у винятково привілейоване становище, в руках яких фактично була зосереджена політична влада у Правобережжі, залишились і надалі панівними в економічній сфері й визначала загалом еволюцію російської державності на його теренах. Це було обумовлено низкою обставин: дворяни безпосередньо впливали на розробку життєво важливих питань розвитку всього російського суспільства, в їхніх руках фактично була зосереджена вся повнота влади і контроль на всіх рівнях адміністративно-управлінського апарату, воно мало свої корпоративні організації, відзначалось більш високим ступенем освіченості порівняно з іншими станами. Від його ставлення до різних новацій і перетворень багато в чому залежала доля політичного устрою Росії в Правобережній Україні. І головне те, що основу такого становища дворянства складала власність на землю і кріпаків, що прямо впливало на суспільно-

політичні, соціально-економічні та духовно-культурні й релігійні процеси, які відбулись у країні загалом і в Правобережжі зокрема. А вони, як відомо, не були зацікавлені і не докладали зусиль для утвердження російської державності в регіоні, а жили надіями та сподіваннями про відновлення Речі Посполитої.

Відтак, внаслідок територіальної експансії Росії Правобережжя опинилося в «імперському тілі» над централізованої держави, що піднімалася над економічно відсталим суспільством, імперії з соціально-становою, етнонаціональною та соціокультурною складністю регіонів. Під впливом інкорпорації та розвитку продуктивних сил і капіталістичних виробничих відносин у становій структурі суспільства регіону на межі XVIII–XIX століть почав змінюватися становий поділ населення. Водночас з інтеграцією всієї станової структури із загальноімперською системою відбулася диференціація мешканців регіону на стани та різні прошарки, яка стала домінуючою тенденцією соціального розвитку суспільства. Польські магнати та шляхта, кооптовані в російське дворянство, перетворилися у панівний стан «великоросів» і своєрідну залізну ланку велетенського кріпосницького ланцюга.

Список використаних джерел та літератури:

1. Держархів Вінницької області, ф.-Д. 521, оп. 1, спр. 6, арк. 177-178.
2. Держархів Хмельницької області, ф. 115, оп. 2, спр. 1, арк. 28.
3. Статистическое описание Киевской губернии, изданное тайным советником, сенатором Иваном Фундуклеем : в 3 т., 4 ч. – СПб. : Тип. МВД, 1852. – 572 с.
4. Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст. / М.В. Бармак. – Тернопіль : Астон, 2007. – 515 с.
5. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр. / Даниель Бовуа ; перекл. з фр. Зої Борисюк. – Львів : Кальварія, 2007. – 296 с.
6. Борисевич С.О. Дворянський рід Маньківських на Поділлі / С.О. Борисевич // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки : зб. наук. праць за матеріалами міжн. наук. конф. (23–24 червня 1999 року). – Хмельницький : Поділля, 1999. – С. 506-511.
7. Водарский Я.Е. Население России за 400 лет (XVI – начало XX вв.) / Я.Е. Водарский. – М. : Просвещение, 1973. – 159 с.
8. Дубровіна А.Б. Суспільний лад, механізм управління та право України в період розкладу феодално-кріпосницької системи і зростання капіталістичних відносин (перша половина XIX століття) : конспект лекцій / А.Б. Дубровіна. – К. : [Б.в.], 1966. – 112 с.
9. Западные окраины Российской империи. – М. : Новое литературное обозрение, 2007. – 608 с.
10. Кабузан В.М. Изменения в удельном весе и размещении дворянства в России в 1782–1858 гг. / В.М. Кабузан, С.М. Троицкий // История СССР. – 1971. – № 4. – С. 153-169.
11. Кабузан В.М. Численность и удельный вес украинского населения на территории СССР в 1795–1959 гг. / В.М. Кабузан, Г.П. Махнова // История СССР. – 1965. – № 1. – С. 29-37.
12. Карачківський М. Опис Поділля з 1819 року В. Рудницького (До історії Поділля початку XIX ст.) / М. Карачківський // Студії з історії України науково-дослідної кафедри історії України в Києві. – Т. 3. – К. : Друкарня УАН, 1927. – С. 96-111.

13. Криськов А.А. Землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX століття / Андрій Анатолійович Криськов. – Тернопіль : Астон, 2014. – 324 с.
14. Лисенко С. Правобережна шляхта (кінецьXVIII – перша половина XIX ст.). – 2-ге вид., виправ., доп. / С. Лисенко, Є. Чернецький. – 2-е вид. – Біла Церква : Вид. О.В. Пшонківський, 2007. – 448 с.
15. Миронов Б.Н. Социальная история России (XVIII – начало XX вв.) / Б.Н. Миронов. – СПб. : Санкт-Петербург. гос. ун-т. – Т. 1. – 1999. – 548 с.
16. Описи Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. / укл., авт. вст. ст. С.А. Копилов, А.Б. Задорожнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – С. 42
17. Поділля: Історико-етнографічне дослідження / А.Ф. Артюх, В.Г. Балущок, З.Є. Болтарович та ін. – К. : Доля, 1994. – 500 с.
18. Смолій В.А. Деякі питання соціальної та конфесійної політики Росії на Правобережній Україні в кінці XVIII ст. / В.А. Смолій // АCADEMIA на пошану професора Л.А. Коваленка. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін.-т, 1997. – Т. 1. – С. 91-95.
19. Солов'єв В.С. Сочинения : в 2 т. / В.С. Солов'єв. – М. : Правда, 1989. – Т. 2: Чтения о богочеловечестве. Философская публицистика. – 736 с.
20. Філінюк А.Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації : монографія / А.Г. Філінюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – 728 с.
21. Філінюк А.Г. Суспільно-політичне становище селян Правобережної України на межі XVIII–XIX ст. / А.Г. Філінюк // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. – К. : УНІСЕРВ, 2001. – Вип. 10. – С. 51-55.
22. Чернецький Є. Правобережна шляхта за російського панування (кінець XVIII – початок XX ст.): джерела, структура стану, роди / Євген Чернецький ; Білоцерківське рицарське коло, Тов-во охорони старожитностей Київщини, Наук. тов.-во братів Вацлава і Едварда Руліківських, Білоцер. міська централізована бібл. система, Білоцерківський краєзн. музей ; ред. окремих статей О. Вурковська, В. Іванців, Є. Чернецький. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2007. – 176 с.
23. Щербак Н.О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття) : монографія / Н.О. Щербак. – К. : ПЦ Ризографіка, 2005. – 616 с.

А. А. Богуцкая

Социально-сословные трансформации в помещичьей среде Правобережья в 1795-1858 гг.

В статье на основе опубликованных трудов, документальных источников и архивных материалов прослежены и охарактеризованы трансформации в сути и структуре социально-сословных отношений Правобережной Украины, детерминированных присоединением ее к Российской империи и самодержавной политикой относительно инкорпорации и легитимации по стандартам самодержавия. Это повлекло за собой заметные влияния в существующую структуру социальных отношений, которые стали играть исключительно важную роль как в ее социально-сословных, этнонациональных и демографических трансформациях в целом, так и отдельно в каждой из сфер общественной жизни. Проанализированы инкорпорации социальных магнатов и шляхты региона в дворянское сословие империи на рубеже XVIII–XIX веков, представляла собой масштабную адаптацию, а точнее, разбор шляхты Правобережья к имперской социальной структуре, которая имела право выбора: пойти на альянс с царизмом и получить дворянские привилегии,

или оставить территорию государства. Кроме того, ее представителям было определено время для составления присяги на верность русской короне. Охарактеризовано политику российского самодержавия, которая целенаправленно формировала, всячески утверждала и укрепляла характерную для региона социальную базу, расширяя экономические позиции и правовые полномочия российских, польских и других этнических помещиков при одновременном усилении сословного бесправия украинцев. Таким образом, осуществлено поэтапное благоустройство так называемого польского вопроса и подтверждения магнатам и шляхте дворянских прав и их место в социально-сословной структуре тогдашнего общества. Получив статус дворянства, магнаты превратились в полноправный привилегированный класс и выступали опорой власти на местах.

Ключевые слова: Правобережная Украина, российское самодержавие, социально-сословные отношения, дворяне, шляхта, магнаты.

Alain Bogutska

Features of social-class transformations in the environment landowners of the Right-Bank of 1795-1858

In the article on the basis of published works, documentary sources and archival materials is traced and characterized the transformation in the nature and structure of social-class relations of Right-Bank Ukraine, determined its accession to the Russian Empire and autocratic policies regarding the incorporation and legitimating of the standards of autocracy. This resulted in a significant impact to the existing structure of social relations, which began to play an extremely important role in her social-class, ethnic, and demographic transformations as a whole and separately in each of the spheres of public life. Analyzed the incorporation of magnates and gentry of the region in the nobility of the Empire at the turn of XVIII-XIX centuries, was a large-scale adaptation, or rather, the parsing of the nobility of the Right Bank to the Imperial social structure, which had the right to choose to go for an Alliance with tsarism and receive nobility privileges, or to leave the territory of the state. In addition, it has been extended time to make the oath of allegiance to the Russian crown. Characterized the policy of the Russian autocracy, which is purposefully formed, strongly confirmed and strengthened the characteristic region of social resources, expanding economic position and legal authority of the Russian, Polish and other ethnic landlords while strengthening class disenfranchisement of Ukrainians. Thus, stepwise improvement of the so-called Polish question and confirm the magnates and gentry of noble rights and their place in the social-class structure of contemporary society. Having received the status of nobility, the magnates turned into a full-fledged privileged position and were the mainstay of local authorities.

Key words: Right-Bank Ukraine, the Russian autocracy, social-class relations, nobles, nobles, magnates.

Отримано: 20.10.2015